

ΣΤΑΘΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΝΗΣ

Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο

Κριτικές επισκέψεις και άλλα κείμενα
(1989-2020)

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προοίμιο	
Αλέξης Ζήρας, Η ποίηση ως τροφός της κριτικής ανάγνωσης.....	13
Εισαγωγή	17
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Κριτικές επισκέψεις	
Σοφοκλής	
I. Γενικά περί τραγωδίας	23
II. Σοφοκλής, ο «καθαρός» καλλιτέχνης.....	25
III. Αντιγόνη και Φιλοκτήτης: Δράματα μοναχικών ηρώων	28
Βοκάκιος	
<i>Δεκαήμερον</i>	32
Διονύσιος Σολωμός	
Το σολωμικό έργο και ο σύγχρονος λογοτέχνης.....	33
Στάθης Κουτσούνης, Η αποκάλυψη (Διάλογοι ποιητών με τον Διονύσιο Σολωμό)	35
Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης	
Το σκοτεινό τραγούδι της ποίησης (<i>Σκοτεινά παραμύθια</i>).....	37
Κ. Π. Καβάφης	
Έφηβοι εις των ιδεών την πόλι.....	41
Ο Βίος του Κωνσταντίνου Καβάφη (Ο βίος και το έργο του Κ. Π. Καβάφη)	45
Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος	
Ανθολόγιο κειμένων από το έργο του Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου - Ποίηση.....	48
Ανθολόγιο κειμένων από το έργο του Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου - Συνολική παρουσίαση.....	55
Ο ποιητικός λόγος του Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου (<i>Είκοσι και ένα ποιήματα του Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου</i>)	57
Το Ανθολόγιο κειμένων ως εργαλείο προσέγγισης ενός συγγραφέα.....	61
Γιώργος Σεφέρης	
Ένα βιβλίο-ντοκιμαντέρ με εξαίρετο μοντάζ (<i>Χρονολόγιο - Εργογραφία Γιώργου Σεφέρη [1900-1971]</i>).....	67
Γιάννης Ρίτσος	
Τα χρυσά νομίσματα του Γιάννη Ρίτσου.....	73
Οδυσσέας Ελύτης	
Τέσσερις εξισώσεις για τον Ελύτη.....	74
Τάκης Σινόπουλος	
Μα τι θα πει κεκυρωμένος;.....	76
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων.....	83
Μιχάλης Κατσάρος	
Μιχάλης Κατσάρος, ένας απόλυτος επαναστάτης.....	107
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων.....	111
Μιχάλης Κατσάρος, ο σκοτεινός συνωμότης της ποίησης (<i>Μείζονα ποιητικά</i>)	142
Μίλτος Σαχτούρης	
Η ποίηση και η ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη	146

Γιώργης Παυλόπουλος	
Πέραν του πραγματικού και του φανταστικού (<i>Τα αντικλείδια</i>)	155
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων	158
Η ανοιχτή πόρτα της γραφής του Γιώργη Παυλόπουλου	170
Κλειδιά και αντικλείδια στην ποίηση του Γιώργη Παυλόπουλου	179
Γιώργης Παυλόπουλος, ο αισθαντικός ένοικος των ενυπνίων	198
<i>Ποιήματα 1943-2008</i>	202
Τάκης Καρβέλης	
Πρελούδιο θανάτου (<i>Στην άβυσσο της λήθης</i>)	206
Χρίστος Λάσκαρης	
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων	210
Χρίστος Λάσκαρης, ο μελαγχολικός φωτογράφος του γκρίζου	221
Θανάσης Βενέτης	
Το λευκό πουλί	224
Τάσος Γαλάτης	
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων	227
Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ	
Επιστολή στην Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ	241
Γιώργος Γεωργούσης	
Η ποιητική κοσμογραφία του Γιώργου Γεωργούση στις συλλογές των χαϊκού του	246
Αλέξανδρος Ίσαρης	
Τα προσωπεία του θανάτου και ο θρίαμβος της ζωής (<i>Θα επιστρέψω φωτεινός</i>)	259
Οι μεταμορφώσεις του θανάτου στην ποίηση του Αλέξανδρου Ίσαρη	265
Η φωτεινή επιστροφή ενός Τριστάνου (<i>Εγώ ένας ξένος. Ποιήματα 1967-2011</i>)	270
Ένας <i>roeta universalis</i> στη σφαίρα του φανταστικού (<i>Ονειρολόγιο</i>)	277
Γιάννης Κοντός	
Ορισμένες επίμονες τέχνες στην ποίηση του Γιάννη Κοντού	282
Μανόλης Πρατικάκης	
Εισαγωγή & Ανθολόγιο ποιημάτων	290
Οροπέδιο (Πορτρέτα - #1) - Μανόλης Πρατικάκης, ο εκσκαφέας της αβύσσου	329
Ανθούλα Δανιήλ	
Δεκαετίες τερματίζουν όλες μαζί στο νήμα	333
Μαρία Καρδάτου	
Το αδηφάγο αγκίστρι (<i>Το αγκίστρι</i>)	338
Γιώργος Μαρκόπουλος	
Η αιώνια ταραχή της πρώτης ερωμένης (<i>Μη σκεπάζεις το ποτάμι</i>)	340
Ηλίας Γκρής	
Το Μάτι του Ασύλου και η υπονόμευση της ελευθερίας μας (<i>Το Μάτι του Ασύλου</i>)	344
Λήδα Παναγιωτοπούλου	
<i>Τα τραπέζια που μιλούν. Ζωγραφική: Νίκος Οικονομίδης</i>	346
Χρίστος Παπαγεωργίου	
<i>Μόνιμο ρεπό</i>	350
Γιάννης Παππάς	
<i>Στην άκρη του ονείρου</i>	352
Ορισμένες ακόμη βιβλιοπαρουσιάσεις και κριτικές	
Εμμανουήλ Κριαράς, <i>Η γλώσσα μας. Παρελθόν και παρόν</i>	354

Παν. Χ. Δορμπαράκης, <i>Λεξικό της Νεοελληνικής. Ετυμολογικό - Ερμηνευτικό.</i> <i>Κατά ετυμολογικές οικογένειες</i>	356
Οριστική αποκατάσταση; (Κώστας Γ. Παπαγεωργίου (επιμέλεια), <i>Η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά</i>).....	358
Στα μονοπάτια του πεζού λόγου (Κώστας Μπαλάσκας, <i>Ξενάγηση στη νεοελληνική πεζογραφία</i>).....	364
Στις ατραπούς της ποίησης (Αγάθη Γεωργιάδου, <i>Η ποιητική περιπέτεια.</i> <i>Μια περιδιάβαση στη νεοελληνική ποίηση</i>)	367
Τεχνοκριτική	
Ζωγραφική	
Έκθεση ζωγραφικής της Βάσως Σοφρά.....	370
Έκθεση ζωγραφικής του Γιάννη Καστρίτση.....	372
Ο μετέωρος άνθρωπος (Έκθεση ζωγραφικής του Νίκου Οικονομίδα).....	373
Θέατρο	
Ευγένιος Ιονέσκο, Το παιχνίδι της σφαγής (Θεατρική ομάδα ΣΑΕΕ_TIRAMISU).....	375
Κινηματογράφος	
Η απελευθέρωση του βλέμματος (Θόδωρος Αγγελόπουλος, <i>Το βλέμμα του Οδυσσέα</i>).....	378
Φωτογραφία	
Το παιχνίδι με την αθωότητα (Νίκος Οικονομόπουλος, <i>Για τα παιδιά</i>).....	381
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Άλλα κείμενα	
Ποιητικές συσχετίσεις	
Γλώσσα και ποίηση	387
Σκέψεις ατάκτως ερριμμένες περί της σχέσεως χρόνου και ποιήσεως	390
Ανταποκρίσεις σε προσκλήσεις	
Ποιητές - ποιήτριες της Νεότερης Ποίησης οριοθετούν τα χαρακτηριστικά της	392
Δέκα χρόνια Έρεισμα.....	394
Σαπφώ - Ποιητικό αφιέρωμα.....	395
Διαβάζουμε λοιπόν· αλλά γιατί;	396
Τα 100 καλύτερα βιβλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας	397
Γιατί γράφουμε;	399
Ενεός	400
Ποιήματα που μοσχοβολάνε σχολείο!	402
Μικρή ιστορία με τον Αργύρη Χιόνη.....	415
Ο τόπος των ποιητών.....	416
Ο ρόλος της ποίησης είναι αισθητικός	418
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I Συνεντεύξεις	
Συνεντεύξεις του Στάθη Κουτσούνη	
στον Γιώργο Σταματόπουλο (<i>Αυριανή & Λόγος</i>).....	421
στον Χρήστο Τουμανίδη (Τα καλύτερα ποιήματα είναι τα πατροκτόνα - <i>Μανδραγόρας</i>).....	423
στον Γιάννη Μανιάτη (<i>Λέξημα</i>).....	425
στην Anastasia Balezdrova (<i>GR Reporter</i>)	428
στη Συντακτική ομάδα του περιοδικού <i>Δελτίο (Δελτίο)</i>	430

μια συζήτηση με τον ποιητή Γιάννη Ευθυμιάδη (Μετα-Δεύτερο).....	434
στην Ασημίνα Ξηρογιάννη (Γράφω για να ζήσω την άλλη όψη των πραγμάτων - <i>Vakchikon.gr</i>)	445
στην εφημερίδα Πελοπόννησος και στο Γραφείον Ποίησης (Ποίηση είναι η ανατροπή όλων των σχεδίων).....	449
στη Χαριτίνη Μαλισσόβα (Στα ποιήματα πάντα γυρίζουμε πίσω... - <i>Diastixo</i> & Θεσσαλία)	452
στον Ηλία Μαγκλίνη (500 λέξεις με τον Στάθη Κουτσούνη - <i>Η Καθημερινή</i>).....	457
Συνεντεύξεις στον Στάθη Κουτσούνη	
Το σώμα και η σκιά - Ο Γιώργος Γεωργούσης απαντά σε 20 ερωτήματα του Στάθη Κουτσούνη (Θέματα Λογοτεχνίας).....	459
10 ερωτήματα του Στάθη Κουτσούνη στον ποιητή Αλέξανδρο Ίσαρη (<i>Diastixo</i>).....	463
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II Προτάσεις - Προσφωνήσεις - Αποχαιρετισμοί	
Προτάσεις	
Η αξία του ολόκληρου	
Συγγραφείς στα σχολεία	469
Η εισαγωγή του ολόκληρου λογοτεχνικού βιβλίου στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	472
Γλωσσολογικά	
Μονοτονικό - Η γλωσσική αναγκαιότητα και η ατυχής επιλογή	477
Εκπαιδευτικά	
Η πλήξη της εκπαίδευσης και η ευφορία της παιδείας	483
Προσφωνήσεις	
Το ταξίδι στο βαθύτερο είναι μας	496
Ο άνθρωπος είναι το ύφος του	499
Οι δημιουργικές εξαιρέσεις του κανόνα.....	501
Η γνώση δεν είναι η μόνη δύναμη.....	503
Η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο	505
Μια νέα προοπτική	507
Ταχύτητα και λήθη ή βραδύτητα και μνήμη	509
Αποχαιρετισμοί	
Αποχαιρετισμός Σοφοκλή Μαρκιανού (1933-1994)	512
Ο Πάντων άρπακτής Άϊδης και ο αναπότρεπτος παραλογισμός του (Μνήμη Ντίνας Βλάχου, 1959-2012).....	514
 Πρώτες δημοσιεύσεις	517
Κατάλογος Περιοδικών - Εφημερίδων - Ιστότοπων	521
 Ομιλίες - Συζητήσεις - Αναγνώσεις	522
 Ευρετήριο προσώπων	523

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η ποίηση ως τροφός της κριτικής ανάγνωσης

Δεν χρειάζεται νομίζω να ανατρέξουμε σε γνωστά, μείζονος σημασίας παραδείγματα από την ελληνική λογοτεχνία, την παλαιότερη και τη νεότερη, για να επαναλάβουμε κάτι που άλλωστε αποτελεί έναν κοινό τόπο στα γράμματά μας: ότι η επαρκής κριτική λογοτεχνική ανάγνωση που αναλαμβάνει να εστιαστεί σε κείμενα ποίησης, πεζογραφίας ή μιας άλλης συγγενικής ή μη τέχνης, βασισμένη πάντως στην παιδεία, στις γνώσεις και στην ευαισθησία της, είναι αδύνατο να μην διαθέτει ως δημιουργική προϋπόθεση του κριτικού λόγου της μια μορφή βαθύτερης σχέσης με το κείμενο με το οποίο συζητά. Με άλλα λόγια, είναι αδύνατο να μην έχει ο λόγος της μια μορφή οργανικής συνάφειας μ' αυτό! Σε παλαιότερες εποχές, λ.χ. στα χρόνια του κλασικισμού, ήταν πολύ πιο έντονη η αυταπάτη των στεγανών, σύμφωνα με την οποία ήταν αδιανόητη κάθε διαπίδυση ανάμεσα στα είδη της λογοτεχνίας. Ένας φόβος όμως που μάλλον ήταν παρεπόμενο της απόλυτης πίστης στον ορθό λόγο, καθώς γνωρίζουμε από την ιστορία των γραμμάτων ότι οι περιορισμοί και οι αποκλεισμοί εμφανίζονται πανίσχυροι τις εποχές κατά τις οποίες επιβάλλονται τα κάθε λογής ιερατεία: θρησκευτικά, πολιτικά, ιδεολογικά. Αυτή ακριβώς η διαπίδυση, ως φαινόμενο που ξεπερνά τα όρια των ειδών, επανεμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα με αρχές του 20ού, μέσα από τα μανιφέστα των κινημάτων του μοντερνισμού. Η σύγκλιση έκτοτε των διαφόρων μορφών τέχνης συνέβαλε στο να διασαλευτούν τα χαρακτηριστικά ταυτότητας των δημιουργών. Αν μάλιστα θεωρήσουμε τη λογοτεχνική κριτική ένα είδος λογοτεχνικής δημιουργίας, ενισχυμένο επιπλέον μ' έναν γνωσιακό οπλισμό που τη βοηθά στο διαλογικό της εγχείρημα, τότε δεν είναι δύσκολο να ορίσουμε κείμενα όπως αυτά που συνιστούν το *Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο* του ποιητή αλλά και φιλολόγου Στάθη Κουτσούνη.

Ομολογώ ότι κάποια από τα σύντομα ή εκτενή κριτικά κείμενα του βιβλίου αυτού δεν τα γνώριζα· έτυχε όμως να γνωρίζω καλύτερα από σχετικά νωρίς την εισφορά του Κουτσούνη στο ποιητικό προσκήνιο των τελευταίων σαράντα περίπου ετών, και αναποδογυρίζοντας λίγο τα δεδομένα θα μπορούσα να πω ότι ο ποιητής προϊδέαζε για τον επερχόμενο κριτικό, καθώς η διάσταση της δουλειάς του που σκίαζε και εξακολουθεί να σκιάζει όσα γράφει είναι μάλλον της λόγιας παρατήρησης, της δραματικής απόγνωσης, της στοχαστικής ενατένισης του μοιραίου αναπόφευκτου και όχι του εκρηκτικού λυρικού συναισθήματος. Μετακομίζοντας τα ποιητικά προς τα κριτικά, δεν είναι νομίζω δύσκολο να υποστηρίξω ότι το *Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο*, για το οποίο και ο λόγος, αν και υποδηλώνει ως τίτλος μια αμφίθυμη στάση, δηλαδή την πλάγια επισήμανση του ίδιου του Κουτσούνη προς τον τυχόντα αναγνώστη του ότι

δεν είναι αυτό το ίδιο ρόπτρο που ως τώρα χτυπούσε για να του ανοίξει η πόρτα της ποίησης, αλλά ένα άλλο, αλλότριο, που θα τον οδηγήσει στις σκολιές ατραπούς της κριτικής, δεν μπορούμε να πούμε με κανέναν τρόπο ότι είναι ένα βιβλίο ξένο προς τις ενασχολήσεις του ποιητή. Μπορεί ο Κουτσούνης να μην είναι ένας συστηματικός, δηλαδή συχνά εμφανιζόμενος κριτικός, αλλά αυτό δεν έχει τόση σημασία. Αξία έχουν οι παρατηρήσεις και η δρασικότητά τους. Η έκδοση αυτή συνοψίζει και συγκεντρώνει στο μεγαλύτερο μέρος της τις κριτικές επισκέψεις ενός ποιητή, φιλόλογου και δασκάλου (συνήθως οι τρεις ιδιότητες συναιρούνται) σε άλλους ομότεχνούς του, παλαιότερους και σύγχρονους. Ενώ η ίδια αυτή έκδοση, θέλοντας να αποτελέσει κιβωτό κάθε άλλου κειμένου του, εκτός της ποίησης, έχει πάρει μαζί της και αρκετές συστηματικές παρατηρήσεις για δημιουργούς ασχολούμενους με τέχνες όμορες με την ποίηση, όπως είναι η αρχαία τραγωδία, το νεότερο θέατρο και ο κινηματογράφος, τα εικαστικά και η φωτογραφία· με κοινό χαρακτηριστικό σε όλες τις προσεγγίσεις την ερμηνευτική αντίληψη η οποία προέρχεται από μια νεωτερική καλλιτεχνική και λογοτεχνική συνείδηση.

Όπως ο ίδιος ο Κουτσούνης ορίζει στον υπότιτλό του, το χρονικό φάσμα της συγκομιδής των κριτικών κειμένων του καλύπτει το διάστημα μιας ολόκληρης τριακονταετίας, 1989-2020. Δεν ξέρω αν υπήρξαν και άλλα κείμενα δικά του παρόμοιου είδους και σκοπού στα χρόνια του '80, στην εποχή ας πούμε της πρώτης και κρίσιμης διάπλάσής του, ως ποιητή και ως στοχαζόμενου για την ποίηση, την πεζογραφία και την παιδεία γενικότερα. Ενδεχομένως ναι, να υπήρξαν, ακόμα και ως πρωτογενείς σημειώσεις, γιατί πάντοτε από κάπου ξεκινάμε για να πέσουμε αργότερα «στα βαθιά». Αλλά ούτως ή άλλως ο συγγραφέας του *Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο* επέλεξε τα άρθρα, τα μελετήματα, τις βιβλιοκρισίες ή τα άλλα τεκμήρια ερμηνείας και κριτικού διαλόγου του που κατ' αυτόν έδειχναν να είναι πιο ολοκληρωμένα, ενώ εκ παραλλήλου διατηρούσαν τη συγκροτημένη επάρκειά τους ώστε να δεξιωθούν όσο γίνεται πιο γόνιμα έναν νεότερο αναγνώστη. Με την ευκαιρία αυτή μάλιστα θα ήθελα να θέσω ένα δικέφαλο ζήτημα που αφορά γενικά κι ειδικά στο είδος του ανά χείρας βιβλίου αλλά μαζί και στον συγγραφέα του: όχι λίγες φορές έτυχε να σκεφθώ ότι υπάρχει στην ελληνική λογοτεχνία (και ιδίως στην ελληνική ποίηση) μια ακατανόητη, αρνητική παράδοση που θέλει τους δημιουργούς να αποφεύγουν να δοκιμάζονται σε κριτικά εγχειρήματα, θεωρώντας ότι η εκλογίκευση που προϋποθέτει κάθε ερμηνεία και βέβαια κατεξοχήν ο κριτικός λόγος αποτελούν κάτι που είναι τελείως ξένο προς τη ρομαντική φύση του ποιητή! Μια απομάγευση του μαγικού. Εκτός των άλλων, δεν μπορώ να πω ότι η γενιά του Στάθη Κουτσούνη –οι ποιητές και οι ποιήτριες που πρωτοεμφανίστηκαν στη δεκαετία του '80– υπήρξε ιδιαίτερος εύφορος ως προς την ανάδειξη περιπτώσεων στις οποίες συνυφάνθηκε ο ποιητικός με τον κριτικό λόγο. Αφ' ενός η αφαίρεση και η πυκνότητα της μοντέρνας, συνειρμικής αναπαράστασης με την, αφ' ετέρου, ενίοτε αναγκαία διαύγεια που επιβάλλεται εκ των πραγμάτων από την κριτική.

Κι αυτό διότι, ακόμα κι αν δεν μας είναι αναγκαία τα δεκανίκια των διαφόρων ερμηνευτικών και συνήθως μονοσήμαντων θεωριών, η απλούστερη υποκειμενική ανάγνωση και ερμηνεία ενός ποιητικού κειμένου χρειάζεται να πατάει σ' ένα πιο στέρεο έδαφος για να βρεθεί η περίφημη διαλογική τομή γύρω από την οποία αναπτύσσονται τα ερωτήματα, οι στοχασμοί, οι συγκλίσεις και αποκλίσεις του δεδομένου λογοτεχνικού κειμενικού πεδίου. Και νομίζω ότι έτσι γίνεται πολύ περισσότερο κατανοητή η αξία που έχει μια συναγωγή κριτικών άρθρων και σχολίων, όπως η εν λόγω του Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο. Δεν υπερβάλλω αν πω ότι μ' έναν τρόπο βιβλία όπως αυτό έχουν τη θέση μαρτυριών. Γιατί καταθέτουν στο κάτω κάτω έναν τρόπο ανάγνωσης που μοιραία είναι συνυφασμένος με τη χρονική στιγμή. Και επιπλέον, έμμεσα, εμφανίζουν το εύρος των τάσεων και των κυμαινόμενων αναγνωστικών ενδιαφερόντων όχι μόνο ενός δημιουργού αλλά και των συνομηλίκων του. Λόγου χάριν, από τις επιλογές του και από τη σύγκρισή τους με τις επιλογές άλλων συγγραφέων του ποιητών, μπορούμε να διαπιστώσουμε αν και κατά πόσο ισχύει η σταθερότητα των «κανόνων» της ελληνικής ποίησης στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Και δεν αναφερόμαστε, εννοείται, σε αυτόχρονα μείζονες των γραμμάτων μας: στον Σολωμό, στον Καβάφη, στον Σεφέρη, στον Ελύτη και στον Ρίσο. Αναφερόμαστε σε επιλογές κατοπινές, του μεταπολέμου, που δείχνουν με έμφαση τη σχέση μαθητείας του νεότερου προς τον γηραιότερο, όπως λ.χ. τα μελετήματα για τον Μίλτο Σαχτούρη, τον Τάκη Σινόπουλο, τον Τάκη Καρβέλη ή τον Μιχάλη Κατσαρό. Αλλά αναφερόμαστε ευλόγως και στις αποσιωπήσεις, καθώς όχι πάντοτε αλλά συχνότατα οι αναδείξεις και οι παρακάμψεις δεν είναι τυχαίες· υποδηλώνουν την οργανική συνάφεια ή τη μη συνάφεια του δημιουργού με ορισμένες φωνές του καιρού του. Έτσι, στο Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο παρουσιάζονται κυρίως δύο σταθερές προτιμήσεις του ποιητή του Τρύγου αιμάτων (1991): με την ποίηση του Γιώργη Παυλόπουλου και εκείνη του Αλέξανδρου Ίσαρη, προτιμήσεις που ασφαλώς η έμφασή τους προσφέρει δευτερογενώς ενδιαφέρουσες διόδους προσέγγισης προς την ποίηση του ίδιου του Στάθη Κουτσούνη.

Χωρισμένη σε δύο μέρη και με την προσθήκη δύο παραρτημάτων, η συναγωγή του Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο εκτός από τις βιβλιοκριτικές και τα μεγαλύτερα ή μικρότερα σε έκταση κείμενα κριτικού διαλόγου, όπως π.χ. αυτά για τον Σοφοκλή και την τραγωδία, τον Παπαδιαμάντη, το «Σκοτεινό τρυγόνι της ποίησης», το «Γλώσσα και ποίηση» και τις «Σκέψεις ατάκτως ερριμμένες περί της σχέσεως χρόνου και ποιήσεως», περιλαμβάνει μερικά άρθρα εστιασμένα σε θέματα παιδείας και εκπαίδευσης που μου δίνουν αφορμή, ολοκληρώνοντας, να ανασυνδεθώ με την άποψη που διατύπωσα στην αρχή αυτού του προοιμίου, ότι η ευθεία οδός των γνώσεων μάς δείχνει πως είναι ανώφελα τα απόλυτα στεγανά ανάμεσα στις διαφορετικές δράσεις –και πολλές φορές ανάμεσα στις διαφορετικές όψεις της μιας και μόνης δημιουργικής ύπαρξης. Από την πλευρά αυτή νομίζω ότι το βιβλίο του Στάθη Κουτσούνη μάς προσφέρει μια καλή ευκαιρία να δούμε εκ του σύνεγγυς ότι μπορούν κάλλιστα να

συνυπάρξουν ο ποιητής, ο εκπαιδευτικός και ο διαμορφωμένος μέσα από την πείρα των δυο προηγούμενων κριτικός / αναγνώστης της λογοτεχνίας. Με αυτή την έννοια, προϋπόθεση της άσκησης του λογοτεχνικού κριτικού λόγου (διαφοροποιημένου από τον φιλολογικό, τον φιλοσοφικό, τον ιστορικο-πολιτικό ή όποιον άλλο) είναι μεν η παιδεία και οι γνώσεις αλλά συνάμα και εκείνη η δοκιμασμένη στο δημιουργικό πεδίο ευαισθησία που μόνο ένας ασκημένος της τέχνης μπορεί να τη μεταμορφώσει σε κριτικό όργανο, με όχημά του τη λογοτεχνική γλώσσα. Δεν θέλω να πω με όσα προηγήθηκαν ότι υποβαθμίζω τη γνωσιακή διάπλαση του Κουτσούνη ως φιλόλογου ή την πολυετή θητεία του στην εκπαίδευση. Κάθε άλλο, αυτά είναι εξάλλου σημεία που αναμφίβολα συνδέονται άμεσα και συνεχώς με τις απαραίτητες συμπληρωματικές σχέσεις οι οποίες χρειάζεται να συνοδεύουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη λειτουργική θέση της λογοτεχνίας στο σχολείο. Ο δάσκαλος πριν από κάθε τι άλλο αξίζει να είναι ένας καλός αναγνώστης, έτσι ώστε να επιλέγει και να προετοιμάζει μέσα από την ανάγνωση τη συνάντησή του με τον μαθητή. Και, εννοείται, όλη η διαδικασία, της επιλογής, της προετοιμασίας και της πλαισίωσης του λογοτεχνικού κειμένου που το μοιράζονται στη συνάντησή τους διδάσκοντες και διδασκόμενοι, αποτελεί την ίδια στιγμή ένα αμφίπλευρο κριτικό εγχείρημα. Στο «Παράρτημα II» του *Μπροστά σε αλλότριο ρόπτρο*, αναφερόμενος ιδιαίτερα σε θέματα που άπτονται της εκπαίδευσης, ο Κουτσούνης συγκλίνει κατά τη γνώμη μου προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση: η λογοτεχνία έχει κερδίσει τον διδασκόμενο, τον έχει κάνει να την αγαπήσει, από τη στιγμή που το ποιητικό ή το πεζογραφικό κείμενο παύουν να είναι διάσπαρτες νησίδες στις σελίδες ενός ένυλου ή άυλου βιβλίου. Ενώ υποκινούν σ' αυτόν συνεχή ερωτήματα και αναπάντεχες σκέψεις για την ίδια τη ζωή του!

ΑΛΕΞ. Σ. ΖΗΡΑΣ
Ιούνιος-Ιούλιος 2021

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχέση μου με τα βιβλία υπήρξε ανέκαθεν ερωτική. Κρατώντας ένα βιβλίο στα χέρια, η αφή είναι εκείνη που παίζει τον πρώτο ρόλο. Ακολουθεί η όσφρηση. Συνηθίζω πάντοτε να μυρίζω τα βιβλία, ακόμη κι όταν δεν είναι φρεσκοτυπωμένα. Μετά, στέκομαι με δέος μπροστά στο ρόπτρο της πόρτας τους. Και μόλις το χτυπήσω και το βιβλίο ανοίξει, εισέρχομαι ανυπόμονος και περίεργος στις σελίδες του, βυθίζομαι στις λέξεις του, αντλώ την ηδονή, ή και όχι, από αυτή τη συν-ουσία. Και κάποιες φορές, αισθάνομαι την ανάγκη να μιλήσω για τον δεσμό που δημιουργεί η συναναστροφή μου μαζί τους.

Η κριτική και το δοκίμιο είναι ασφαλώς υπόθεση των κριτικών και των δοκιμογράφων. Ωστόσο, ενδιαφέρει συχνά και τους λογοτέχνες, ειδικά τους ποιητές. Παραθέτω ενδεικτικά, μένοντας στην εγχώρια παραγωγή, τις *Δοκιμές* του Σεφέρη και τα *Ανοιχτά χαρτιά* του Ελύτη. Τι είναι όμως εκείνο που κάνει έναν λογοτέχνη, έναν ποιητή, που δεν είναι επαγγελματίας κριτικός, να ασχοληθεί με την κριτική; Να προσπαθήσει δηλαδή να διερευνήσει, εκτιμήσει και αποτιμήσει την αξία (ή απαξία) ενός δημιουργήματος και του δημιουργού του, αποτυπώνοντας την αισθητική ένταση του κειμένου; Οι λόγοι είναι πολλοί και δεν είναι του παρόντος να τους διεξέλθουμε. Θα αναφέρω μόνο την αγάπη που μπορεί να γεννηθεί από την ανάγνωση ενός βιβλίου ή και όλου του έργου κάποιου συγγραφέα και την ανάγκη να αναδειχθούν οι βαθύτερες συνιστώσες του κειμενικού corpus, με τη χρήση συγκεκριμένου φακού και την επιλογή ορισμένης οπτικής γωνίας αλλά και σωστής εστίασης. Το γραπτό που προκύπτει, παράλληλο του πρωτογενούς, όταν φθάνει σε υψηλό επίπεδο, λειτουργεί κι εκείνο δημιουργικά, προβάλλοντας τα χαρακτηριστικά του κρινόμενου αντικειμένου με παρατηρήσεις και θεωρητικές αποτιμήσεις. Από τις διάφορες κριτικές θεωρίες ενστερνίζομαι περισσότερο την ιμπρεσιονιστική κριτική (impressionistic criticism), επιχειρώντας να αναπαραστήσω με λέξεις την αίσθηση που αποκόμισα από ένα έργο και να εκφράσω την ανταπόκριση, την «εντύπωση» (impression) που μου προκάλεσε.

Και δεν ξεχνώ βεβαίως τον Rilke: «... κάθε είδους κριτική βλέψη είναι κάτι τόσο ξένο από μένα ... Η κριτική είναι το χειρότερο μέσο για ν' αγγίξεις ένα έργο τέχνης: καταντάει πάντα σε πετυχημένες, λίγο ή πολύ, παρανοήσεις. Δε μπορούμε όλα να τα συλλάβουμε και να τα εκφράσουμε -όσο κι αν θέλουν πολλοί να μας πείσουν για το αντίθετο. Τα περισσότερα απ' όσα μας συμβαίνουν, δε μπορούμε να τα εκφράσουμε, ξετυλίγονται μέσα σε μια σφαίρα, που ποτέ καμιά λέξη δεν την καταπάτησε. Κι απ' όλα πιο αδύνατο είναι να εκφράσουμε τα έργα της τέχνης, τις μυστηριακές αυτές υπάρξεις, που η ζωή τους δε γνωρίζει τέλος, καθώς πορεύεται πλάι στη δική μας, την περαστική, την πρόσκαιρη ζωή.»¹

1 Rainer Maria Rilke, *Γράμματα σ' ένα νέο ποιητή*. Μετάφραση Μάριου Πλωρίτη, Ίκαρος 1978, σελ. 15-16.

Ήταν άνοιξη του 1989, όταν έλαβα ένα πολύτιμο δώρο, την ποιητική συλλογή *Τα αντικλείδια*, που μου είχε ταχυδρομήσει ο ποιητής Γιώργης Παυλόπουλος. Το βιβλίο με μάγεψε. Ένωσα αυθορμήτως την ανάγκη να γράψω εκείνο που αισθάνθηκα, να κρίνω τη γραφή, νέος εγώ ποιητής τότε, ενός καταξιωμένου ομότεχνου. Έτσι, το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, γεννήθηκε το πρώτο κριτικό κείμενό μου, το οποίο δημοσιεύτηκε στην *Αυγή* της Κυριακής, στις 20 Αυγούστου 1989 (στις σελίδες για τα Βιβλία, την ευθύνη των οποίων είχε ο αείμνηστος Γιώργος Ματζουράνης). Λοιπόν, τα κείμενα του παρόντος τόμου γράφτηκαν και δημοσιεύτηκαν από το καλοκαίρι του 1989 μέχρι το καλοκαίρι του 2020, καλύπτουν επομένως 31 χρόνια δημιουργικής ενασχόλησης με θέματα λογοτεχνίας πρωτίστως, αλλά και με θέματα τέχνης και με ό,τι άλλο ευρύτερα πνευματικό κέντρισε την προσοχή μου μέσα σε αυτό το διάστημα. Πρόκειται για μια ευρεία επιλογή από κριτικές καταθέσεις μου, οι οποίες προέκυψαν με ποικίλες αφορμές και ευκαιρίες. Μπορεί η μεγάλη πλειοψηφία των στεγαζομένων στον τόμο να είναι κριτικά και δοκιμακά κείμενα για συγγραφείς και βιβλία ή για λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά ζητήματα, συμπεριέλαβα όμως και μερικά άλλα που απηχούν τη φιλοσοφία μου για τη ζωή, τις ανησυχίες και τις αντιδράσεις μου απέναντι σε προβλήματα κοινωνικής ή εκπαιδευτικής παθογένειας. Όλα πάντως τα περιεχόμενα τα συνδέει το τεκμήριο της κριτικής και τα συνέχει η αγάπη και το ενδιαφέρον μου για τη δημιουργία.

Το ανά χείρας πόνημα διαρθρώνεται σε δύο μέρη, τα οποία ακολουθούνται από δύο παραρτήματα. Το πρώτο μέρος, συντριπτικά εκτενέστερο, με τον τίτλο: Κριτικές επισκέψεις, περιλαμβάνει τις «εντυπώσεις» αυτών των επισκέψεών μου στο σπίτι των βιβλίων και των συγγραφέων τους. Η σειρά δεν συνδέεται με τον χρόνο δημοσίευσής τους, αλλά με τη χρονολογική κατάταξη των δημιουργών, ξεκινώντας από την αρχαιότητα και φτάνοντας μέχρι τη γενιά μου. Τα γραφόμενα για κάθε συγγραφέα είτε αφορμώνται από την έκδοση κάποιου βιβλίου του και κατατίθενται ως βιβλιοκριτική είτε πηγάζουν από το σύνολο του έργου του, φωτίζοντας πλευρές που έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον μου, είτε προκύπτουν από τη συμμετοχή μου σε αφιερώματα. Κάποιες λιγοστές φορές υπαγορεύτηκαν από την «πίεση» ορισμένων φίλων να γράψω κάτι για το έργο τους. Παρουσιάζονται 29 συγγραφείς, ποιητές οι περισσότεροι, για μερικούς από τους οποίους υπάρχουν παραπάνω του ενός κείμενα. Στις περιπτώσεις που το δημοσιευμένο κριτικό κείμενό μου συνοδεύεται από ανθολόγιο ποιημάτων, συμπεριέλαβα και τα ανθολογημένα ποιήματα, διότι και η ανθολόγηση αποτελεί συστατικό κριτικής. Στο ίδιο μέρος, στο κεφάλαιο με τον τίτλο: Ορισμένες ακόμη βιβλιοπαρουσιάσεις και κριτικές, περιέχονται γραπτά για βιβλία γλώσσας και κριτικής. Και τέλος, στο μέρος αυτό περιλαμβάνω και κείμενα τεχνοκριτικής (για τη ζωγραφική, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τη φωτογραφία). Τα ενέταξα εδώ, σε ξεχωριστό κεφάλαιο, για να δείξω την ενότητα της δημιουργίας, την ώσμωση και την επικοινωνία των τεχνών μεταξύ τους. Όπου έχω γράψει περισσότερα κείμενα για έναν συγγραφέα, αλλά και σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, θα παρατηρήσει ο προσεκτικός αναγνώστης

επαναλήψεις ή επικαλύψεις από κείμενο σε κείμενο. Εντούτοις, επειδή το κάθε κείμενο έχει την αυτοτέλειά του και έχει δημοσιευτεί για συγκεκριμένο λόγο σε διαφορετικό περιοδικό ή εφημερίδα, και καθώς από δημοσίευση σε δημοσίευση προστίθενται νέα στοιχεία που συμπληρώνουν την άποψή μου για το έργο και τον συγγραφέα, έκρινα σκόπιμο να τα αφήσω χωρίς παρεμβάσεις, όπως πρωτοδημοσιεύτηκαν. Άλλωστε, ο τόμος αποτελεί συναγωγή δημοσιευμάτων.

Το δεύτερο μέρος, με τον τίτλο: Άλλα κείμενα, περιλαμβάνει δύο κεφάλαια. Τις Ποιητικές συσχετίσεις (Γλώσσα και ποίηση, Χρόνος και ποίηση) και τις Ανταποκρίσεις σε προσκλήσεις, την αποδοχή δηλαδή της πρόσκλησης κάποιων περιοδικών κυρίως, αλλά και εφημερίδων και εκδοτικών οίκων, να συμμετάσχω σε διάφορα αφιερωματικά θέματα, τα οποία αναφέρονται στην τέχνη του λόγου και τη γραφή.

Το πρώτο Παράρτημα περιέχει, με αφορμή την έκδοση των ποιητικών συλλογών μου κατά κύριο λόγο, τις συνεντεύξεις που έχω δώσει, καθώς και μια συζήτηση στο ραδιόφωνο. Περιλαμβάνονται επίσης, σε ξεχωριστό κεφάλαιο, δύο συνεντεύξεις που έχω πάρει εγώ από ομοτέχνους (για την ακρίβεια οι ερωτήσεις μου μόνο, δυστυχώς για λόγους χώρου δεν ήταν δυνατό να δημοσιευτούν εδώ και οι απαντήσεις). Και οι συνεντεύξεις μου διαθέτουν, θεωρώ, μια κριτική διάσταση για την τέχνη και τη ζωή.

Το δεύτερο Παράρτημα περιλαμβάνει κείμενα που δεν σχετίζονται με τη λογοτεχνική κριτική, αλλά με την κριτική εκπαιδευτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Τα κεφάλαια είναι τρία: α) Προτάσεις (παρεμβάσεις και προτάσεις μου για την εισαγωγή του ολόκληρου λογοτεχνικού βιβλίου στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση [Η αξία του ολόκληρου], για θέματα γλωσσολογικά, και συγκεκριμένα για τις αρρυθμίες του μονοτονικού συστήματος, και για θέματα εκπαιδευτικά -περιλαμβάνω ένα άρθρο μου για τη λειτουργία του Λυκείου και το σύστημα πρόσβασης στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, το οποίο, παρότι έχει γραφτεί πολλά χρόνια πριν, δεν έχει χάσει νομίζω την επικαιρότητά του, και η εισήγηση που επιχειρώ αντέχει ακόμη.) β) Προσφωνήσεις (εδώ επέλεξα κάποιες από τις προσφωνήσεις μου στους τελειοφοίτους της Σχολής Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου από το 1998 μέχρι σήμερα, κατά την τελετή της αποφοίτησής τους, με την ιδιότητά μου του Διευθυντή του Λυκείου της Σχολής. Τις ενσωμάτωσα στον τόμο, διότι εκτός των άλλων αναπτύσσονται με κριτική οπτική.) γ) Αποχαιρετισμοί (στον αντίποδα και σε αντίστιξη με τις Προσφωνήσεις ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο, με δυο Αποχαιρετισμούς εκλιπόντων και πολύ αγαπημένων προσώπων, με τα οποία με συνέδεαν ιδιαίτεροι δεσμοί).

Στο τέλος του κάθε κειμένου αναγράφεται εντός αγκυλών το «πού» και το «πότε» της πρώτης δημοσίευσης ή εκφώνησής του. Τα έντυπα με τα οποία συνεργάστηκα είναι οι εφημερίδες *Αυριανή/Λόγος*, *Ελευθεροτυπία*, *Η Αυγή*, *Η Ζούρτα* (εφημερίδα ομώνυμη της γενέτειράς μου), *Η Καθημερινή*, *Θεσσαλία*, *Πελοπόννησος* και τα περιοδικά *Αλφειός*, *Γιατί*, *(Δε)κατα*, *Δελτίο* (Σχολής Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου), *Διαβάζω*, *Ελί-τροχος*, *Εμβόλιμον*, *Ενημερωτικό δελτίο* (Εταιρείας Συγγραφέων), *Εντευκτήριο*, *Έρεισμα*, *Θέματα Λογοτεχνίας*, *Μανδραγόρας*, *Νέα Εστία*, *Νέα Ευθύνη*, *Νέο Επίπεδο*,

Οδός Πανός, Οροπέδιο, Πανδώρα, Ποιητική, Πόρφυρας, Το Δέντρο, Φιλολογική, Φρέαρ, Φυσικός Κόσμος. Συνεργάστηκα επίσης με τα ηλεκτρονικά περιοδικά *Vakchikon.gr*, *Diastixo*, *Λέξημα*, *Book Press*, (*.roema.*), *Poeticanet*, *Ποιείν*, *Χάρτης* και τους ιστότοπους *Εταιρείας Συγγραφέων*, *Πανεπιστημίου Πατρών*, *Culture Book*, *Gr Reporter*. Και από αυτή τη θέση οφείλω αυτοονότως ευχαριστίες για την πρώτη φιλοξενία. Τα κείμενα μεταφέρονται εδώ όπως εμφανίστηκαν στην αρχική δημοσίευση ή εκφώνησή τους, οι παρεμβάσεις είναι ελάχιστες, προπαντός σε περιπτώσεις καταφανών λαθών ή για την ενότητα της ορθής γραφής.

Πιστεύω στην αναγκαιότητα της κριτικής. Δεν αισθάνομαι βέβαια επαγγελματίας κριτικός ούτε φιλοδοξώ να γίνω. Αυτό που κατεξοχήν με συνδέει δημιουργικά με την τέχνη του λόγου είναι η ποίηση. Ό,τι μη ποιητικό έχω γράψει, ωστόσο, σχετίζεται συνήθως και πάλι με την *ars poetica*. Δεν είναι τυχαίο που τα περισσότερα θέματα του τόμου παραπέμπουν στο ποιητικό γίγνεσθαι και αναφέρονται στους ποιητές και τα βιβλία τους. Όντας άνθρωπος που ζω ανάμεσα σε κείμενα και σε καλλιτεχνικά γενικώς τεκταινόμενα, βρίσκομαι πολλές φορές, όπως έχω προαναφέρει, μπροστά στην πόρτα των άλλων, έτοιμος να χτυπήσω το ρόπτρο. Η περιδιάβαση στο οικοδόμημα μπορεί να αποκαλύψει πολύτιμα μεταλλεύματα, τα οποία ενίοτε επιθυμώ να συστήσω, αναδεικνύοντας παράλληλα την ώσμωνσή μου με τους συγγραφείς. Οι κριτικές λοιπόν αντιδράσεις μου στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, 1989-2020, οδήγησαν στη γέννηση των κειμένων που στεγάζονται σε αυτόν τον τόμο. Η συγγραφή έγινε ερασιτεχνικά, που σημαίνει με έρωτα για τη γραφή και την τέχνη εν γένει. Και, ασφαλώς, χωρίς προκρούστειες πρακτικές.

Σ. Κ.
Καλοκαίρι 2021

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κριτικές επισκέψεις

ΣΟΦΟΚΛΗΣ

(497/6-406 π.Χ.)

Ι. Γενικά περί τραγωδίας

Το Δράμα, θεατρικό-ποιητικό έργο προορισμένο για παράσταση και όχι για απλή ανάγνωση ή απαγγελία, αποτελεί απaráμιλλο δημιούργημα του αρχαίου ελληνικού κόσμου και πολιτισμού. Πρόκειται για σύνθετο είδος, στο οποίο έχουν ενοποιηθεί σε αρμονική ενότητα ο λόγος, η όρχηση και η μουσική. Προήλθε από τα θρησκευτικά δρώμενα και συνδέθηκε από την αρχή με τη λαμπρότερη εορτή του Διονύσου, τα Μεγάλα ή Εν'Άστει Διονύσια, που είχαν εξέχουσα θέση στο αθηναϊκό εορτολόγιο. Να σημειώσουμε εδώ ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν δώσει στις θρησκευτικές εκδηλώσεις τους δραματικό χαρακτήρα, μορφή δηλαδή παράστασης.

Τα είδη του Δράματος είναι τρία: η τραγωδία, η κωμωδία και το σατυρικό δράμα.

Η τραγωδία είχε αποδεδειγμένα θρησκευτική προέλευση. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι προήλθε από τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον. Ο διθύραμβος ήταν ένα χορικό εγκωμιαστικό άσμα, που έψαλλε προς τιμή του Διονύσου χορός μεταμφιεσμένων συνήθως λατρευτών γύρω απ' το βωμό του θεού, σε κατάσταση ιερής μανίας και έκστασης. Εξάρχοντες λέγονταν οι πρωτοτραγουδιστές, αυτοί δηλαδή που άρχιζαν το τραγούδι, το οποίο επαναλάμβανε ο χορός.

Πρώτος ο Αρίων ο Μηθυμναίος, που στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. είχε εγκατασταθεί στην αυλή του Περίανδρου, τυράννου της Κορίνθου, συνετέλεσε στη μετάβαση από τον διθύραμβο στην τραγωδία, δίνοντας καλλιτεχνική υπόσταση στις αυτοσχέδιες και άτεχνες χορευτικές γιορτές που οργανώνονταν για να τιμηθεί ο Διόνυσος. Τους διθυράμβους του Αρίωνα εκτελούσε χορός 50 ανδρών υπό την καθοδήγησή του, σε στίχους και μουσική που συνέθετε ο ίδιος. Το καθοριστικό βήμα όμως το έκανε ο Θέσπις από την Αττική στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Η καινοτομία στην οποία προχώρησε ήταν ότι ξεχώρισε τον εξάρχοντα από την ομάδα του χορού, τον οποίο και ταύτισε πλέον με το πρόσωπο που υποδύονταν, κι έτσι άρχισε η μεταξύ χορού και υποκριτή δράση. Επιπλέον, οι λόγοι του υποκριτή στον διάλογό του με τον χορό ήταν σίχοι που απαγγέλλονταν και δεν ήταν όμοιοι μ' εκείνους της μελωδίας του χορού. Μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν τα πρώτα θεατρικά στοιχεία και διευκολύνθηκε η παρουσίαση του μύθου μέσα από διάλογο και αφήγηση.

Με την πάροδο του χρόνου τα διαλογικά-θεατρικά στοιχεία διευρύνθηκαν, ενώ ο ρόλος του χορού περιοριζόταν, μέχρι που κατέληξε να τραγουδάει άσχετα άσχετα με τον Διόνυσο, κι έτσι η τραγωδία έπαιρνε την οριστική της μορφή ως θεατρικό είδος.

Πολυθρύλητος είναι ο ορισμός που δίνει ο Αριστοτέλης για την τραγωδία στο περίφημο έργο του *Περί Ποιητικής* (1449b24-28): «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.»

Ο όρος τραγωδία προέρχεται ετυμολογικά από τις λέξεις τράγος + αείδω. Η σημασία του δεύτερου συνθετικού είναι αυτονόητη. Το πρώτο συνθετικό μπορεί να δικαιολογηθεί: ή από τον τράγο που προσφερόταν ως έπαθλο στους νικητές των πρωιμότερων αγώνων ή από τις δορές τράγων που φορούσαν οι χορευτές των παραστάσεων ή ακόμη από τον τράγο που θυσίαζαν στο πλαίσιο των παλαιότερων αγροτικών ιεροτελεστιών, από τις οποίες εξελίχθηκε η τραγωδία. Και οι τρεις εκδοχές είναι κάπως αυθαίρετες και χωρίς ισχυρή επιστημονική στήριξη.

Οι παραστάσεις των τραγωδιών συνδέονταν με το θέατρο του Διονύσου στη νότια πλευρά της Ακρόπολης. Είχαν χαρακτήρα αγωνιστικό (δραματικοί αγώνες), γιατί αναδεικνύονταν και βραβεύονταν τα καλύτερα έργα. Τα θέματα των τραγικών μύθων αντλούσαν οι ποιητές κυρίως από τη μυθολογία και την ιστορία. Οι τρεις μυθικοί κύκλοι ήταν ο θηβαϊκός, ο αργοναυτικός και ο τρωικός. Βασικός συντελεστής της παράστασης ήταν ο ποιητής, ο οποίος σε κάθε δραματικό αγώνα δίδασκε τρεις τραγωδίες κι ένα σατυρικό δράμα. Ο ποιητής είχε πολλοπλούς ρόλους: ήταν ο συγγραφέας, ο σκηνοθέτης, ο μουσικοσυνθέτης, ο χορογράφος, ο σκηνογράφος και τουλάχιστον στα πρώτα δράματα και ο ερμηνευτής. Τη δαπάνη για τη διδασκαλία κατέβαλλαν πλούσιοι Αθηναίοι, οι χορηγοί. Οι παραστάσεις είχαν προσλάβει χαρακτήρα εθνικό και τις παρακολουθούσε σύσσωμος ο δήμος. Το κράτος μάλιστα είχε φροντίσει να χορηγήσει στους άπορους πολίτες το αντίτιμο των εισιτηρίων (θεωρικά). Επί τρεις ημέρες οι Αθηναίοι ζούσαν την ένταση των δραματικών αγώνων, η ατμόσφαιρα των οποίων ήταν πιο κοντά στη θρησκευτική τελετή παρά στο ψυχαγωγικό θέαμα.

Η τραγωδία είναι ένα ιστορικό γεγονός στενά συνδεδεμένο στον χώρο και στον χρόνο με τις συγκεκριμένες κοινωνικές και πνευματικές συνθήκες της πόλης-κράτους της Αθήνας του 5ου αι. π.Χ. Ο μύθος εξετάζεται από τη ματιά του πολίτη, εξετάζεται όμως και η ίδια η πολιτεία σε ορισμένες από τις βασικές αρχές της. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η τραγωδία είναι η ίδια η πόλη, που γίνεται θέατρο και παίζεται μπροστά στους πολίτες της. Βέβαια, ο ήρωας του

μύθου δεν είναι πια ένα «πρότυπο», όπως στο έπος ή στη λυρική ποίηση, αλλά ένα «πρόβλημα» -περισσότερο από οτιδήποτε άλλο η τραγωδία έθεσε ζητήματα σχετικά με την ανθρώπινη ύπαρξη. Με την κάθαρση ωστόσο που προκαλεί, οι θεατές-πολίτες, ζώντας έντονα τον ανθρώπινο μύθο μέσα στο τραγικό μεγαλείο του έργου, ανακουφίζονται και ηρεμούν ψυχικά, γιατί διαπιστώνουν είτε την ηθική νίκη του τραγικού ήρωα ή την αποκατάσταση της ηθικής τάξης. Μ' αυτόν τον τρόπο και μέσα από τη μαγεία της τέχνης λυτρώνονται και γίνονται ελεύθεροι και ανώτεροι άνθρωποι.

Τρεις ήταν οι μεγάλοι τραγικοί της αρχαιότητας, που λάμπρυναν με το έργο τους τον 5ο π.Χ. αιώνα: ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης.

Ο Αισχύλος (525-456 π.Χ.) έγραψε 90 τραγωδίες, από τις οποίες σώζονται οι επτά: *Πέρσαι*, *Ίκέτιδες*, *Έπτά επί Θήβας*, *Προμηθεύς δεσμώτης* και η τριλογία *Όρέστεια* (*Αγαμέμνων*, *Χορηφόροι*, *Εύμενίδες*). Η ποίησή του είναι γεμάτη από φιλοπατρία, βαθιά θρησκευτικότητα και φιλοσοφική σκέψη. Η τραγική μοίρα των ανθρώπων αποκαλύπτεται στο έργο του μέσα από τη σύγκρουσή τους με το θείο. Από τις σημαντικότερες καινοτομίες του ήταν η εισαγωγή του δεύτερου υποκριτή, η ελάττωση της έκτασης των χορικών, η μείωση των μελών του χορού από 50 σε 12 και η ενιαία υπόθεση των τριλογιών.

Ο Ευριπίδης (485-406 π.Χ.) έγραψε 92 δράματα, από τα οποία διασώθηκαν 18 τραγωδίες: *Άλκηστις*, *Μήδεια*, *Ήρακλεΐδαι*, *Ίππόλυτος*, *Άνδρομάχη*, *Έκάβη*, *Ίκέτιδες*, *Ήρακλῆς*, *Τρωάδες*, *Ήλέκτρα*, *Ίφιγένεια ή έν Ταύροις*, *Έλένη*, *Ίων*, *Φοίνισσαι*, *Όρέστης*, *Ίφιγένεια ή έν Αὐλίδι*, *Βάκχαι*, *Ρῆσος*, και ένα σατυρικό δράμα: ο *Κύκλωψ*. Ο Ευριπίδης υπήρξε νεωτεριστής. Στο έργο του τα ανθρώπινα πάθη αναλύονται με φιλοσοφική διάθεση, οι παραδόσεις αντιμετωπίζονται ορθολογιστικά, οι θεσμοί κρίνονται και αμφισβητούνται. Οι ήρωές του είναι εντελώς ανθρώπινοι με πάθη και αδυναμίες, χωρίς καμία εξιδανίκευση. Είναι ο τραγικότερος των ποιητών και χαρακτηρίστηκε από σκηνῆς φιλόσοφος. Από τις βασικότερες καινοτομίες του είναι οι μακροί πρόλογοι, στους οποίους δεν εκτίθεται η αρχή της δράσης αλλά η προϊστορία της, η εισαγωγή του από μηχανής θεού για τη λύση της δραματικής πλοκής, ο περιορισμός της έκτασης των χορικών και η χαλάρωση της σύνδεσής τους με το θέμα των επεισοδίων.

II. Σοφοκλής, ο «καθαρός» καλλιτέχνης

Ο Σοφοκλής γεννήθηκε γύρω στο 497/96 π.Χ. στον Ίππιο Κολωνό της Αθήνας, στην οποία και πέθανε το 406 π.Χ. σε ηλικία 90 ετών -κατά μια μαρτυρία από

υπερβολική χαρά μετά την τελευταία του νίκη σε δραματικούς αγώνες (ὅτε νικῶν ἐκέρχθη, χαρᾷ νικηθεὶς ἐξέλιπε). Ἦταν ο δεύτερος από τους τρεις μεγάλους τραγικούς της κλασικής περιόδου, σύγχρονος με τους άλλους, αλλά νεότερος από τον Αισχύλο και πρεσβύτερος από τον Ευριπίδη.

Πατέρας του ήταν ο Σόφιλλος, εύπορος χαλκουργός, ο οποίος, λόγω και της οικονομικής του άνεσης, φρόντισε να δώσει στον Σοφοκλή καλή και ολοκληρωμένη αγωγή. Δάσκαλό του στη μουσική και την όρχηση είχε τον φημισμένο μουσικοδιδάσκαλο Λάμπρο. Η πνευματική και ψυχική του καλλιέργεια, η χάρη και η γοητεία του, καθώς επίσης και τα σωματικά του προσόντα τον κατέστησαν πρότυπο ολοκληρωμένου πολίτη των κλασικών χρόνων. Ἦδη σε ηλικία 15 ετών επελέγη κορυφαίος του χορού των εφήβων κατά τον εορτασμό της συντριβής του Ξέρξη στη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Σύζυγός του αναφέρεται η Νικοστράτη, με την οποία απέκτησε έναν γιο, τον Ιοφώντα, κι απ' αυτών έναν εγγονό, τον Σοφοκλή. Παράλληλα είχε συνάψει σχέση και με τη Θεωρίδα από τη Σικυώνα, η οποία του γέννησε έναν ακόμη γιο, τον Αριστίωνα.

Ο Σοφοκλής ήταν αφοσιωμένος στην αθηναϊκή πολιτεία (φιλαθηναϊότατος) και διακρινόταν για την ευσέβειά του προς τη θρησκεία και τους κοινωνικούς θεσμούς. Υπήρξε προσωπικότητα δημοφιλής, είχε πολλούς φίλους και συνδέθηκε με εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής του, όπως τον Κίμωνα, τον Ηρόδοτο, τον Περικλή και άλλους. Συμμετέσχε ενεργά στα πράγματα της πολιτείας αναλαμβάνοντας κατά καιρούς ποικίλα καθήκοντα. Το 443/42 π.Χ. εξελέγη πρόεδρος των ελληνοταμιών (της επιτροπής που διαχειριζόταν τους φόρους που κατέβαλλαν τα μέλη της Αθηναϊκής συμμαχίας) και το 441/40 π.Χ. στρατηγός, μαζί με τον Περικλή, στον Σαμιακό πόλεμο. Το 413 π.Χ., σε ηλικία 83 ετών, διετέλεσε πρόβουλος (πρόβουλοι ονομάζονταν τα μέλη της επιτροπής που ανέλαβε εκτάκτως εξουσίες για την ανόρθωση της Αθήνας μετά τον όλεθρο του αθηναϊκού στρατού στις Συρακούσες).

Στην τραγική τέχνη μυήθηκε από τις τραγωδίες του Αισχύλου, από τον οποίο απέσπασε και την πρώτη του νίκη στους δραματικούς αγώνες που έγιναν στα Διονύσια του 468 π.Χ., όπου και εμφανίστηκε για πρώτη φορά. Έλαβε μάλιστα το βραβείο από τον Κίμωνα, που μόλις είχε επιστρέψει από τη νικηφόρα εκστρατεία εναντίον των Περσών.

Λέγεται ότι έγραψε συνολικά 123 έργα για τις δραματικές εορτές, στις οποίες συμμετείχε περί τις 30 φορές. Πιθανόν να κέρδισε 20 ή και 24 νίκες, έναντι 13 του Αισχύλου και 4 του Ευριπίδη, και δεν κατέλαβε μάλλον ποτέ θέση κατώτερη από τη δεύτερη.

Από το σύνολο του έργου του σώζονται ακέραιες επτά μόνο τραγωδίες και

400 περίπου στίχοι ενός σατυρικού δράματος σε πάπυρο της Οξυρρύγχου με τίτλο *Ἰχνευταί* ή *Ἰχνευταί σάτυροι*. Οι επτά πλήρεις τραγωδίες είναι έργα της ωριμότητάς του και είναι κατά χρονολογική σειρά οι εξής: *Αἴας*, *Ἀντιγόνη*, *Τραχίνιαι*, *Οἰδίπους Τύραννος*, *Ἡλέκτρα*, *Φιλοκτήτης*, *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ*.

Στο έργο του Σοφοκλή κυριαρχεί το πρόβλημα της ηθικής τάξης. Κέντρο του τραγικού του σύμπαντος είναι ο άνθρωπος. Για να κριθούν οι ανθρώπινες πράξεις χρειάζεται να αναζητηθούν τα βαθύτερα κίνητρα και η εσωτερική διάθεση των προσώπων που τις διέπραξαν. Η αλήθεια αποκαλύπτεται στη σύγκρουσή της με την άγνοια.

Οι τραγωδίες του Σοφοκλή παρουσιάζουν λίγους χαρακτήρες, εντυπωσιακούς όμως για τη δύναμη και την αποφασιστικότητά τους. Οι ήρωές του, μέσα από τα προτερήματα ή τα ελαττώματά τους και σε συνδυασμό με κάποια συγκεκριμένα γεγονότα, οδηγούνται στην τραγική τους μοίρα με μεγάλη οικονομία, πυκνότητα και δραματική αποτελεσματικότητα. Δεν έχουν τις τιτανικές διαστάσεις των ηρώων του Αισχύλου, ούτε είναι καθημερινοί άνθρωποι, όπως συμβαίνει στον Ευριπίδη. Είναι γενναιότεροι από τον μέσο άνθρωπο και παλεύουν χωρίς καμιά βοήθεια, μέσα στη μοναξιά που επιβάλλεται από τον ηρωισμό και τη βούλησή τους. Η αλύγιστη δύναμη και η συναίσθηση ότι εκτελούν το καθήκον τους τούς καθιστά μεγαλειώδεις και εξιδανικευμένους, *οἷους δεῖ εἶναι*, σύμφωνα με την ηθική και αισθητική δεοντολογία. Μ' αυτόν τον τρόπο οι θεατές αναγνωρίζουν σ' αυτούς τις δικές τους αρετές και τα δικά τους πάθη. Αντίθετα, τα δευτερεύοντα πρόσωπα εμφανίζονται διαφορετικά από τους ήρωες.

Οι βασικότερες καινοτομίες που επέφερε ο Σοφοκλής στην τραγωδία είναι οι εξής: α) Αύξησε τον αριθμό των υποκριτών από 2 σε 3, πράγμα που βοήθησε στην αύξηση του αριθμού των ρόλων αλλά και της ποικιλίας των μεταξύ τους σχέσεων. Έτσι, διευρύνθηκε το φάσμα της δραματικής σύγκρουσης, η πλοκή έρρεε με μεγαλύτερη άνεση και οι καταστάσεις έγιναν πιο σύνθετες. β) Αύξησε τον αριθμό των χορευτών από 12 σε 15, πράγμα που έκανε συμμετρικότερη την παράταξη του χορού (2 ημιχόρια από 6 μέλη, 2 αρχηγοί των ημιχορίων και ο κορυφαίος του χορού, ο οποίος μπορούσε έτσι να μεταβληθεί κατά κάποιον τρόπο και σε τέταρτο υποκριτή, επαυξάνοντας έτσι τις δυνατότητες του δραματικού διαλόγου). Παράλληλα μείωσε την έκταση των χορικών και αύξησε τα διαλογικά μέρη. γ) Κατάργησε το «τετραλογεῖσθαι» (τη στενή πλοκή και συνέχεια του μύθου ανάμεσα στα τέσσερα δράματα που παρουσίαζε κάθε ποιητής στους δραματικούς αγώνες) και εισήγαγε το «δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι», δηλαδή τη χαλαρότερη σύνδεση των έργων κάθε τετραλογίας, έτσι που το καθένα από αυτά να μπορεί να αυτονομηθεί. Αυτό συνετέλεσε στην αυστηρότερη οργάνωση κάθε δράματος και σε συνεκτικότερη παρουσίαση της δράσης. δ) Ει-

σήγαγε τη «σκηνογραφία», ένα είδος ζωγραφισμένων σκηνικών, που απέδιδε τον χώρο και την ατμόσφαιρα στην οποία εξελισσόταν η πλοκή (πιθανόν ο Σοφοκλής να τελειοποίησε παλαιότερη τεχνική του Αγάθαρχου).

Η γλώσσα του Σοφοκλή, έκφραση της ακμής της αττικής κλασικής εποχής, προσαρμοζόταν με ευελιξία στις δραματικές ανάγκες της κάθε σκηνής: άλλοτε φορτιζόταν με έντονη συγκίνηση, άλλοτε ήταν περίκομψη κι άλλοτε απολύτως απλή και απέριτη. Ο Σοφοκλής, κάτι που προκάλεσε τον γενικό θαυμασμό, διέγραφε με συμπάθεια και ζωντάνια τους χαρακτήρες των τραγικών ηρώων του. Ιδιαίτερα αξιόλογες ήταν οι γυναικείες μορφές που δημιούργησε, όπως η Ηλέκτρα και η Αντιγόνη. Με αριστοτεχνικό τρόπο μεταχειριζόταν επίσης την πλοκή, την τραγική ειρωνεία, την περιπέτεια και την αναγνώριση.

Ο Σοφοκλής υπήρξε έξοχος καλλιτέχνης· έχει χαρακτηριστεί ο καλλιτεχνικά «καθαρότερος» από τους τρεις μεγάλους τραγικούς. Οι αρχαίοι τον αποκαλούσαν μέλιτταν, ενώ ο Αριστοφάνης έλεγε ότι τὸ στόμα αὐτοῦ μέλιτι κεχρισμένον ἦν. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της τραγωδίας και την οδήγησε στη μεγαλύτερη δυνατή τελειότητα.

III. Αντιγόνη και Φιλοκτήτης:

Δράματα μοναχικών ηρώων

Η Αντιγόνη αντλεί το θέμα της από τον θηβαϊκό μυθικό κύκλο. Η γενιά των Λαβδακιδών, που βασίλευσε στη Θήβα, υποφέρει από βαριά κατάρα. Η ιστορία ξεκινάει από πολύ παλιά. Ο Κάδμος, ιδρυτής της Θήβας, σκότωσε το ιερό φίδι του Άρη. Ο εγγονός του, ο Λάβδακος, καταδίδωξε τη λατρεία του θεού Διονύσου. Ο Λάιος, γιος του Λάβδακου, απήγαγε τον γιο του Πέλοπα, τον Χρύσιππο, κι εκείνος τον καταράστηκε να πεθάνει άτεκνος ή να σκοτωθεί απ' το παιδί του. Πράγματι, ο Λάιος σκοτώνεται εν αγνοία από τον γιο του, τον Οιδίποδα, ο οποίος στη συνέχεια παντρεύεται τη μητέρα του, την Ιοκάστη, με την οποία αποκτά δυο γιους, τον Πολυνείκη και τον Ετεοκλή, και δυο κόρες, την Αντιγόνη και την Ισμήνη. Όταν αποκαλύφθηκε η τραγική αλήθεια, ο Οιδίποδας αυτοτυφλώθηκε και αυτοεξορίστηκε. Επιπλέον, καταράστηκε τους γιους του να σφαγούν μεταξύ τους, επειδή είχαν παραβεί την εντολή του να μη χρησιμοποιήσουν ποτέ το ασημένιο τραπέζι του Κάδμου και το χρυσό κύπελλο με το οποίο έπινε κρασί ο Λάιος.

Οι δυο αδελφοί συμφώνησαν να βασιλεύουν από έναν χρόνο ο καθένας. Πρώτος ανέλαβε ο Ετεοκλής, αλλά όταν τελείωσε ο χρόνος αρνήθηκε να παραδώσει την εξουσία στον Πολυνείκη, κι εκείνος έφυγε αμέσως για το Άργος, όπου παντρεύτηκε την κόρη του βασιλιά Άδραστου. Εν συνεχεία, μαζί με τον

πεθερό του και άλλους πέντε Αργείους ηγεμόνες εκστράτευσε εναντίον της Θήβας, για να διεκδικήσει τον θρόνο. Τα δυο αδέλφια σκοτώνονται σε μονομαχία, η πόλη σώζεται, αλλά η κατάρα του Οιδίποδα επιβεβαιώνεται. Την εξουσία αναλαμβάνει τότε ο Κρέοντας, αδελφός της Ιοκάστης και θεός των παιδιών, ο οποίος εκδίδει διαταγή να ταφεί με τιμές ο Ετεοκλής που υπερασπίστηκε την πατρίδα του, ενώ ο Πολυνείκης, που θέλησε να την προδώσει, να μείνει άταφος. Ποινή για τον παραβάτη της διαταγής ορίζεται κατηγορηματικά ο θάνατος. Από το σημείο αυτό αρχίζει η υπόθεση της τραγωδίας. Το δράμα έχει ως σκηνικό τη Θήβα και ο χορός αποτελείται από ντόπιους γέροντες.

Η Αντιγόνη, μόνη μετά την άρνηση της Ισμήνης να τη βοηθήσει, υπακούοντας στην αγάπη και στον άγραφο νόμο που έχει θεϊκή προέλευση, παραβαίνει τη διαταγή του Κρέοντα και θάβει το σώμα του αδελφού της. Ο Κρέοντας, καθώς πιστεύει ότι ο νόμος του κράτους υπερέχει των οικογενειακών δεσμών, αποφασίζει να εκτελέσει την ποινή που είχε οριστεί για τον παραβάτη της διαταγής του και δίνει εντολή να θάψουν ζωντανή την Αντιγόνη σε μια σπηλιά. Όταν αργότερα, πεισμένος από τον μάντη Τειρεσία, αποφασίζει να την ελευθερώσει, εκείνη έχει ήδη αυτοκτονήσει. Αμέσως μετά αυτοκτονεί ο γιος του ο Αίμονας από τον έρωτα και την οδύνη του για τη νεκρή Αντιγόνη, αλλά και η σύζυγός του η Ευρυδίκη από θλίψη για τα τραγικά συμβάντα. Έτσι, ο Κρέοντας απομένει μόνος και συντετριμμένος, αφού με την υπερβολική προσήλωσή του στα δημόσια καθήκοντα προκάλεσε τους θεούς, αρνούμενος το πατροπαράδοτο καθήκον προς τους νεκρούς.

Η Αντιγόνη είναι κατά πάσα πιθανότητα το δεύτερο από τα σωζόμενα έργα του Σοφοκλή. Το δίδασκε μάλλον το 442 π.Χ., κερδίζοντας την πρώτη νίκη. Λέγεται ότι ο Σοφοκλής, λόγω της επιτυχίας που είχε η παράσταση του έργου, εκλέχτηκε στρατηγός στην εκστρατεία κατά της Σάμου. Στην Αντιγόνη, μέσα από την αριστοτεχνική σύγκρουση δύο προσωπικοτήτων, διαγράφεται η σύγκρουση του δημόσιου καθήκοντος έναντι του προσωπικού χρέους και των θρησκευτικών ηθών. Το έργο, αν και έχει έντονη πολιτική χροιά - η αντίσταση της Αντιγόνης στον Κρέοντα είναι η αντίσταση του απλού πολίτη στην αυθαιρεσία της πολιτικής εξουσίας - κινείται στον κόσμο των ηθικών αξιών.

Ο Κρέοντας είναι η φωνή της πολιτείας, ο απόλυτος μονάρχης, υπεύθυνος για την τήρηση των νόμων. Οι αποφάσεις του δικαιολογούνται από το πολιτικό δίκαιο, αλλά η πίστη στη δύναμη και την εξουσία της πολιτείας χωρίς μέτρο καταλήγει στην ύβρη. Οι πράξεις του δεν χαρακτηρίζονται από συνειδητή ασέβεια και αντιθρησκευτικότητα, δεν συναισθάνεται την πλάνη του, είναι αιχμάλωτος της τυραννικής του εξουσίας. Όταν θα βγει από την πλάνη, μετά τις αυτοκτονίες των δικών του ανθρώπων, θα είναι πια αργά: δυνατότητα επανόρθωσης δεν θα υπάρχει.

Από την άλλη πλευρά η Αντιγόνη, βυθισμένη σε ηθική μοναξιά, εκπροσωπεί τους αναλλοίωτους ηθικούς νόμους, που δεν κάνουν διακρίσεις στους νεκρούς. Η ανθρωπιά και η μεγαλειότητα της ψυχής της δεν πτοείται από τις απειλές του βασιλιά. Μπορεί ο θάνατος να είναι λυτρωμός από τη δυστυχισμένη ζωή της, αλλά η ανωτερότητα και η αποφασιστικότητά της δεν την απογυμνώνουν εντελώς από την ανθρώπινη υπόστασή της. Η Αντιγόνη δεν είναι υπεράνθρωπη, δεν είναι άτρωτη και υπερφυσική. Βαδίζει ζωντανή στον θάνατο με δική της επιλογή, θρηνεί όμως για τη ζωή που εγκαταλείπει, για τις χαρές του γάμου που δεν γεύτηκε, για την ντροπή του πατέρα της, για το μεγάλο αμάρτημά του, που εκείνη πληρώνει χωρίς να ευθύνεται. Κι ωστόσο η καρδιά της είναι γεμάτη αγάπη. Είναι μια ηρωίδα τρυφερή και ασυμβίβαστη, γενναιότερη από τους συνηθισμένους ανθρώπους, που παλεύει μέσα στη μοναξιά που αξιώνει ο ηρωισμός της. Στον αντίποδά της βρίσκεται η Ισμήνη, η οποία αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο που είναι έτοιμος για τον συμβιβασμό, που λυγίζει στις δυσκολίες των μεγάλων ηθικών απαιτήσεων.

Ο μύθος της Αντιγόνης ενέπνευσε πολλούς συγγραφείς και στη νεότερη εποχή. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον J. Anouilh και τον B. Brecht, οι οποίοι έχουν συγγράψει ομότιτλα έργα.

Ο Φιλοκτήτης, όψιμο έργο του Σοφοκλή, αντλεί το θέμα του από τον τρωικό μυθικό κύκλο. Διδάχθηκε το 409 π.Χ. και ο ποιητής κέρδισε και γι' αυτό το έργο την πρώτη νίκη. Το θέμα του Φιλοκτήτη το πραγματεύθηκαν και οι τρεις μεγάλοι της αττικής τραγωδίας.

Ο Φιλοκτήτης, γιος του Ποίαντα και της Μεθώνης, έλαβε μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας επικεφαλής επτά πλοίων με Θεσσαλούς πολεμιστές. Στον δρόμο για την Τροία οι Έλληνες αγκυροβόλησαν στην έρημη Λήμνο, προκειμένου να επισκεφθούν το ιερό της Αθηνάς. Εκεί, μια δηλητηριώδης ύδρα, φύλακας του ιερού, δάγκωσε το πόδι του Φιλοκτήτη –εκδίκηση της Ήρας για τη βοήθεια που εκείνος είχε προσφέρει στον Ηρακλή, νόθο γιο του Δία. Λόγω της δυσωδίας της πληγής και των κραυγών από τον πόνο ο Φιλοκτήτης εγκαταλείφθηκε με προτροπή του Οδυσσέα στο νησί. Δέκα χρόνια μετά οι Έλληνες μαθαίνουν από χρησμό ότι η Τροία δεν θα πέσει χωρίς το ανίκητο τόξο του Ηρακλή, το οποίο είχε χαρίσει στον Φιλοκτήτη, που ήταν και ο μόνος που μπορούσε να το χρησιμοποιήσει. Αποφασίζεται λοιπόν να πάει στη Λήμνο ο Οδυσσέας με τον Νεοπτόλεμο, γιο του Αχιλλέα, για να πάρουν το ηράκλειο τόξο και τα βέλη με κάθε μέσο. Ο Φιλοκτήτης, πικραμένος από τη σκληρή στάση των συμπατριωτών του, αρνείται να τα δώσει, αλλά με την παρέμβαση του Ηρακλή, ως από μηχανής θεού, πείθεται να τους ακολουθήσει στην Τροία

και να βοηθήσει τους Έλληνες να την καταλάβουν. Παράλληλα, θεραπεύεται και η πληγή του.

Θέμα του *Φιλοκτήτη* είναι η ηθική φιλονικία ανάμεσα στην πρακτική ωφέλεια και τις απαιτήσεις της τιμής. Στην τραγωδία αυτή έχουμε τρεις ανθρώπους διαφορετικούς από άποψη ηλικίας και χαρακτήρα. Ο Φιλοκτήτης είναι περήφανος και ηθικά σθεναρός, είναι όμως και βαθιά πληγωμένος και υποφέρει από τη μοναξιά και το σωματικό του πρόβλημα. Ο πολύτροπος Οδυσσέας θυσιάζει τους ηθικούς κανόνες στον βωμό της επιδίωξης του σκοπού του, όχι όμως για να ικανοποιήσει το προσωπικό του συμφέρον, αλλά το συμφέρον των συμπολεμιστών του. Ο Νεοπτόλεμος, γεμάτος ευαισθησία και ευγένεια, βρίσκεται παγιδευμένος ανάμεσα στους δόλιους χειρισμούς του Οδυσσέα και τον ανύποπτο και ακέραιο Φιλοκτήτη. Σ' ένα μεγάλο μέρος του έργου ακολουθεί την παραπλανητική πολιτική του Οδυσσέα, υπακούοντας στην εμπειρία και το κύρος εκείνου, αλλά και συναισθανόμενος την ευθύνη του απέναντι στον στρατό των Ελλήνων. Συμπνιά όμως τον Φιλοκτήτη για τη δυστυχία του και συγκινείται από την αφοπλιστική εμπιστοσύνη που του δείχνει. Τελικά, επικρατεί ο καλός και τίμιος χαρακτήρας του: απαρνείται την υποκρισία και συμπεριφέρεται προς τον Φιλοκτήτη με πραγματική φιλία και ειλικρίνεια, δίνοντας διέξοδο στην εσωτερική του πάλη.

Κεντρικός άξονας του έργου είναι ακριβώς αυτές οι ψυχολογικές μεταπτώσεις και εσωτερικές συγκρούσεις του Νεοπτόλεμου, ο οποίος πέφτει σε μια κατάσταση εξαιρετικής τραγικότητας: υπακούοντας στον Οδυσσέα παραβιάζει τη φύση του και αναλαμβάνει μια υποχρέωση που θα μπορούσε να την εκτελέσει μόνο αν κατέστρεφε τις αξίες με τις οποίες ήταν εμποτισμένος. Το έργο θα μπορούσε να θεωρηθεί δράμα της κληρονομικής ευγένειας, που δεν μπορεί να διαφθαρεί.

Και από τον μύθο του Φιλοκτήτη εμπνεύστηκαν στη νεότερη εποχή πολλοί συγγραφείς. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν το έργο *Philoctète* του Α. Gide, στο οποίο εκφράζονται οι προσωπικές ιδέες του συγγραφέα σχετικά με την αισθητική και την ηθική της τέχνης, και ο δραματικός μονόλογος *Φιλοκτήτης* του Γ. Ρίτσου, στον οποίο ο ποιητής εκφράζει τον προβληματισμό του για τα πολιτικά γεγονότα του καιρού του και την ιστορική μοίρα του ελληνισμού.

[Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο: Σοφοκλέους, *Φιλοκτήτης* - *Αντιγόνη*. Εισαγωγή Στάθης Κουτσούνης. Μετάφραση Χρίστος Τσάγκας, Οδός Πανός 1999]

ΒΟΚΑΚΙΟΣ (1313-1375)

Βοκάκιος, *Δεκαήμερον*. Μετάφραση: Κοσμάς Πολίτης, Γράμματα 1993 (2 τόμοι)

Στις ακανθώδεις ημέρες που διανύουμε, σκέφτηκα να ξαναδιαβάσω το *Δεκαήμερο* του Βοκάκιου, που αφορμήθηκε από ανάλογες με τις σημερινές συνθήκες του 14ου αι. Η ιστορία γνωστή. Αυτό που κάνει εντύπωση είναι ότι ο συγγραφέας δια των πρωταγωνιστών του, δέκα νέων της εποχής εκείνης, προσπαθεί να ισορροπήσει την εφιαλτική κατάσταση δια της αφήγησης, δηλαδή δια του έντεχνου λόγου και της ιαματικής δύναμής του.

[Αναρτήθηκε στον ιστότοπο της Εταιρείας Συγγραφέων (www.authors.gr), 16 Απριλίου 2020. Η λιλιπούτεια αυτή κριτική επισήμανση αποτελεί ανταπόκριση σε πρόσκληση της Εταιρείας να στείλουν τα μέλη της λίγες λέξεις (γύρω στις 50) για ένα βιβλίο που διάβασαν ή ξαναδιάβασαν, κατά την περίοδο του πρώτου γενικού απαγορευτικού λόγω του COVID-19]

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

(1798-1857)

Το σολωμικό έργο και ο σύγχρονος λογοτέχνης

Ο Διονύσιος Σολωμός, σημαντικότερος Έλληνας ποιητής με ευρωπαϊκό δι-
αμέτρημα, αποτελεί τον έναν από τους δύο πόλους της νεοελληνικής
ποίησης. Στον άλλο πόλο βρίσκεται ο Καβάφης. Η σημασία του σολωμικού έργου
για τον σύγχρονο λογοτέχνη, ενάμιση ακριβώς αιώνα μετά τον θάνατό του,
παραμένει για πολλούς λόγους αναμφισβήτητη.

Ο Οδυσσέας Ελύτης γράφει στο *Άξιον Εστί*: «Όπου και να σας βρίσκει το
κακό, αδελφοί/ όπου και να θολώνει ο νους σας/ μνημονεύετε Διονύσιο Σολω-
μό/ και μνημονεύετε Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.» [Τα Πάθη, ΙΑ΄]. Επιχειρώντας
μια αποκλίνουσα και αυθαίρετη ανάγνωση του αποσπάσματος, οι αδελφοί του
Ελύτη θα μπορούσαν να είναι οι ομότεχνοί του, οι ποιητές. Κακό βρίσκει τους
ποιητές και θολώνει ο νους τους, όταν αδυνατούν να γράψουν, να δώσουν ποι-
ητική διέξοδο στην ιδέα που τους τριβελίζει. Τότε λοιπόν, όπως προτείνει ο
Ελύτης, χρειάζεται να μνημονεύουμε Διονύσιο Σολωμό και να μνημονεύουμε
Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

Γιατί Διονύσιο Σολωμό; Διότι οι αρετές του σολωμικού έργου έχουν καταστεί
αξίες ποιητικές, ιδιαίτερα «διδακτικές» για τους σύγχρονους λογοτέχνες, οι
οποίοι θα πρέπει συχνά να σκύβουν στην ποίησή του με προσοχή και περίσκεψη.
Ορισμένες από αυτές τις αξίες, οι πιο ενδιαφέρουσες κατά την εκτίμησή μου
για το θέμα μας, είναι:

Η καθαρότητα της γραφής του. Τίποτε το περιττό ή το πλεονάζον δεν παρα-
τηρείται στα ποιήματά του. Η γραφή του είναι πυκνή και αντιρητορική, ο κάθε
στίχος του έχει σπάνια ακεραιότητα και προσφέρεται στον αναγνώστη γυμνός
και αθώος: «Βρύση έγινε το μάτι μου κι' ομπρός του δεν εθώρα,/ Κι' έχασα
αυτό το θεϊκό πρόσωπο για πολλή ώρα,/ Γιατί άκουγα τα μάτια της μέσα στα
σωθικά μου,/ Που ετρέμαν και δε μ' άφηναν να βγάλω τη μιλιά μου.» [Ο Κρητικός,
21]. «Γελάς και συ στα λούλουδα, χάσμα του βράχου μαύρο.» [Ο Πόρφυρας, 4].

Ο ρυθμός και ο τρόπος με τον οποίο κινεί τους στίχους του ο ποιητής παρά-
γουν ηχητικά αποτελέσματα που οδηγούν κατευθείαν στη μουσική: «Γέλιο στο
σκόρπιο στράτευμα σφοδρό γεννοβολιέται,/ Κι' η περιπαίχτρα σάλπιγγα με-
σουρανίς πετιέται/ Και με χαρούμενη πνοή το στήθος το χορτάτο,/ Τ' αράθυμο,

το δυνατό, κι' όλο ψυχές γιομάτο,/ Βαρώντας γύρου ολόγουρα, ολόγουρα και
πέρα,/ Τον όμορφο τρικούμισε και ξάστερον αέρα/ Τέλος μακριά σέρνει λαλιά,
σαν το πεσούμεν' άστρο,/ Τρανή λαλιά, τρόμου λαλιά, ρητή κατά το κάστρο.»
[Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Σχεδίασμα Β', 3].

Με τρόπο «μιχτό αλλά νόμιμο» και προπάντων αβίαστο συνδύασε αντιθετι-
κά δεδομένα με φυσικότητα και πρωτοτυπία: τον ρομαντισμό και τον κλασικισμό,
τη φυσική και τη μεταφυσική, το φως και το σκοτάδι, το οραματικό και το πραγ-
ματικό, την όραση και την ενόραση, τη φύση και τον πολιτισμό, την ποίηση και
την πεζογραφία. Έτσι, ο Σολωμός είναι ποιητής της σύνθεσης αυτών των στοι-
χείων και όχι του ενός ή του άλλου των δύο σκελών: «Ωσάν γλυκόπνοο/ Δροσά-
το αεράκι/ Μέσα σε ανθότοπο,/ Κειο το παιδάκι/ Την ύστερη έβγαλε/ Αναπνοή.»
[Η ψυχούλα], «Αηδονολάλειε στήθος μου, πριν το σπαθί σε σχίση» [Ελεύθεροι
Πολιορκημένοι, Σχεδίασμα Γ, 8].

Το σημαντικότερο όμως, το πιο χρήσιμο ίσως για τον σύγχρονο λογοτέχνη,
είναι η ποιητική αγωνία του. Είναι ο ποιητής που περισσότερο από οποιονδήποτε
άλλον βίωσε την αγωνία της τελειότητας και τυραννίστηκε με τη μορφική
τελειοποίηση των ποιημάτων του. Το έργο του, γοητευτικά αποσπασματικό και
ημιτελές, είναι στο μεγαλύτερο μέρος του ένα σύνολο από σπαράγματα και
παραλλαγές της ίδιας ποιητικής ιδέας, όλα σε υψηλή ποιότητα, που καταδεικνύ-
ουν όχι αδυναμία του ποιητή, αλλά την πολλαπλότητα της γλώσσας και την
απέραντη δυσκολία ή και το αδύνατο ενίοτε της γραφής.

Ας βυθιζόμαστε λοιπόν στην αγωνία των στίχων του κι ας μνημονεύουμε τα
ποιήματά του, ώστε να προφυλασσόμαστε από την ευκολοθηρία, την κενότητα
και τη ματαιοδοξία.

[Δημοσιεύτηκε στον τόμο: *Μνήμη Διονυσίου Σολωμού. Εκατόν πενήντα χρόνια από
την κοίμησή του*. Επιμέλεια - Συναγωγή κειμένων - Ανθολόγηση: Γιώργος Κ. Μύαρης.
Συνεργασία: Νίκος Ορφανίδης. Σειρά: Ελληνομνήμων ΙΙ, Ακτή - Λευκωσία 2007
(Ενότητα Β': Λόγος για τον Διονύσιο Σολωμό)]

Στάθης Κουτσούνης

Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ

*Για να γδυθεί τα κόκαλα,
Τα μέλη τ' αχαμνά*

Πετράρχης (μτφρ. Δ. Σολωμού)

Μισάνοιχτο το παράθυρο κι η πανσέληνος
στραφτάλιζε στη λευκή σου σάρκα

εγώ φευγάτος χρόνια
ωστόσο μεγεθυσμένος στον τοίχο
παραμονεύοντας κάθε σου κίνηση

μου έλειπες και θαύμαζα ακόμη τις καμπύλες σου
ώσπου ανοίγει απότομα η πόρτα και μπαίνει
ο Μαέστρος με μαύρο φράκο και μπαγκέτα

σκίρτησες ανίσχυρη
και καθώς σήκωσε τα χέρια για να διευθύνει
άρχισες με τους ήχους μιας αόρατης ορχήστρας
να γδύνεις το γυμνό σου σώμα

το δέρμα πρώτα και το ακούμπησες
σαν πανωφόρι στον καναπέ
από μέσα έλαμψαν σπήλαια σπονδύλων
φωσφόρισαν τα έγκατα
ύστερα έλυσες τα οστά
πήρες τα σωθικά σου και τ' άπλωσες
στο βελούδινο τραπεζομάντιλο
κι ό,τι απέμεινες θερμότητα κι άχνιζε
πυρακτωμένα μπάλα

η φωτογραφία έλιωνε
τα μάτια μου έκλειναν και θα καιγόμουν
αν δεν ρουφούσε ο άνεμος απέξω

όταν ξανάπαιξαν τα βλέφαρα
κρεμόσουν στον απέναντι τοίχο

κι όπως τότε τον πρώτο καιρό
με κοιτούσες αισθαντικά
αλλά με βλέμμα παγωμένο

(Παραλλαγές του μαύρου, 1998)

[Δημοσιεύτηκε στον παραπάνω τόμο (Ενότητα Ε΄: Διάλογοι ποιητών με τον Διονύσιο Σολωμό)]

Η σχέση μου με τα βιβλία υπήρξε ανέκαθεν ερωτική. Κρατώντας ένα βιβλίο στα χέρια, η αφή είναι εκείνη που παίζει τον πρώτο ρόλο. Ακολουθεί η όσφρηση. Συνηθίζω πάντοτε να μυρίζω τα βιβλία, ακόμη κι όταν δεν είναι φρεσκοτυπωμένα. Μετά, στέκομαι με δέος μπροστά στο ρόπτρο της πόρτας τους. Και μόλις το χτυπήσω και το βιβλίο ανοίξει, εισέρχομαι ανυπόμονος και περίεργος στις σελίδες του, βυθίζομαι στις λέξεις του, αντλώ την ηδονή, ή και όχι, από αυτή τη συν-ουσία. Και κάποιες φορές, αισθάνομαι την ανάγκη να μιλήσω για τον δεσμό που δημιουργεί η συναναστροφή μου μαζί τους. Επιθυμώ δηλαδή να αναπαραστήσω με λέξεις την αίσθηση που αποκόμισα από ένα έργο και τον συγγραφέα του και να εκφράσω την ανταπόκριση, την «εντύπωση» (impression) που μου προκάλεσε.

Η δημιουργική ενασχόλησή μου με θέματα λογοτεχνίας, κυρίως, αλλά και με θέματα τέχνης και με ό,τι άλλο ευρύτερα πνευματικό κέντρισε το ενδιαφέρον μου, κατά τη χρονική περίοδο 1989-2020, οδήγησε στη γέννηση των κειμένων που στεγάζονται σε αυτόν τον τόμο. Η συγγραφή έγινε ερασιτεχνικά, που σημαίνει με έρωτα για τη γραφή και την τέχνη εν γένει. Και, ασφαλώς, χωρίς προκρούστειες πρακτικές.

Σ.Κ.

ISBN:978-618-03-2893-6

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82893

metaixmio.gr